

GENETIKA ÉS HUMANUM

CZEIZEL ENDRE: AZ ÉRTÉK BENNÜNK VAN, GONDOLAT,
BUDAPEST, 1984

Az utóbbi időben szembetűnően megnőtt az érdeklődés a genetikai kutatások iránt. Korunk embere az örökléstől vár választ és megoldást számos olyan korábban befolyásolhatatlannak vélt problémára, mint pl. az értelmi fogyatékoság, a genetikai eredetű rendellenességek, az örökletes betegségek. A fellendülőben levő örökléstani kutatások máris kiváló eredményekhez vezettek: nincs messze már az az idő, amikor lehetségessé válik a genetikai folyamatokba való beavatkozás. És miközben ennek lehetősége újabb problémákat vet fel — többek között a genetikai egyensúly megbomlásának veszélyére hívja fel a figyelmet —, az elért eredmények alapján fény derül olyan közérdekű problémákra is, melyek az eddigiek során genetikai megalapozottság nélkül csak találgatások, téves eszmék, elfogult vagy rosszhiszemű elképzelések formájában fogalmazódhattak meg, nem ritkán tragikus következményeket okozva az emberiség történetében.

Az előadásai, televíziós szereplései, könyvei és egyéb publikációi révén méltán közismert, igen népszerű genetikus Czeizel Endre Az érték bennünk van c. munkájában ismét elevenbe vágó problémákat vet fel. Könyvében az emberi szellemi adottságokkal, képességekkel, a tehetséggel kapcsolatos genetikai ismereteket, kutatási eredményeket és saját elképzeléseit foglalja össze. Mindezek mellett azonban igen nagy érdeklődésre tarthat számot sok olyan hosszú időn át tabu témának számító és mindmáig igazán fel nem dolgozott kérdés felvetése, mint a rasszizmus, a cigányság helyzete, a zsidók tehetséges volta, a nemzeti önismeret, a zseni-kérdés. Szándéka inkább az ismeretterjesztés: a témát minél szélesebb olvasói tábor számára igyekszik hozzáférhetővé tenni, és így a közgondolkodásra hatni. Módszere is ennek megfelelően alakul — közvetlenségre, érthetőségre törekszik, mondanivalóját irodalmi példákkal, idézetekkel támasztja alá.

„Az emberi jellegek eltérése... a biológiai változatosság megnyilvánulása, és ez nincs ellentétben a társadalmi egyenlőség jogos követelményével” — szögezi le a szerző a bevezető fejezetek egyikében, miután megismertet a legfontosabb örökléstani alapfogalmakkal és alapismeretekkel. A kreativitás és az intelligencia viszonyát kutatva meghökkenítő vizsgálati eredményről számol be: az iskolai osztályzat, a szokásos pedagógiai gyakorlat, mely az intelligenciát értékeli, a kreativitást nemcsak figyelmen kívül hagyja, de egyértelműen károsítja is. Számos vizsgálat igazolja, hogy a kreativitás merőben mást jelent, mint amit intelligenciatesztekkel és osztályzással mérnek. Ezzel magyarázható, hogy sikeres alkotók diákkorukban gyakran tanulmányi problémákkal küszködtek. A kreativitás ismérvei között olyan tulajdonságokat sorol fel, mint pl. az eredetiség, képzelőerő, függetlenség, nyitottság, érzékenység, és hangsúlyozza e személyiségvonások fontosságát a kreatív szellemi tehetség megvalósulása szempontjából.

Czeizel Endre könyvének legfontosabb részei a rasszizmussal, a tárgyilagos nemzettudattal, az értelmi fogyatékosággal és a kivételes szellemi képességekkel foglalkoznak. Az emberiség egyetlen faj, hangsúlyozza, „nincs számottevő eltérés a genetikai adottságokban”, mint ahogy nincsenek ún. „tisztá” rasszok sem. A rasszizmus nem más, mint politikai demagógia, mert a humángenetikai kutatások semmiképpen sem támasztják alá egyik vagy másik népcsoport (néger, cigány, zsidó) alacsonyabb- vagy felsőbbrendűségét. A szerző nem a biológiai-genetikai hatásoknak, hanem a társadalmi körülményeknek, a szociokulturális öröklésnek, a hátrányosabb vagy előnyösebb gazdasági, kulturális lehetőségeknek tulajdonít meghatározóbb jelentőséget az egyes rasszok esetleges eltérő szellemi teljesítményeiben. Ugyancsak szociokulturális és nem biológiai okokat feltételez a ma-

gyarok körében közismerten világviszonylatban is legmagasabb öngyilkosság-halálozás háttérében. Sürgeti a népességgenetikai vizsgálatok további fejlesztését, elsősorban azért, mert ezek segítségével felismerhetők és kiküszöbölhetők az egyes népekre jellemző betegségek. Nézeteinek szemléletesebb kifejtése érdekében néhol rövid történelmi (esetleg antropológiai) áttekintést ad (pl. az askenázik sorsa, a magyarok őstörténete), majd ezután ismerteti a megfelelő genetikai magyarázatokat táblázatokkal és ábrákkal illusztrálva. Kár, hogy néhol a táblázatokba félrevezető hiba csúszott. (A 15. táblázatban pl. a romániai nők átlagéletkorát feltüntető adat nem felel meg a sorrendi besorolásnak.)

Az értelmi fogyatékosok alakulását és okait összegezve a szerző megdöbbentő jelenségről számol be: a statisztikai adatok tükrében az értelmi fogyatékosok száma az utóbbi húsz évben folyamatosan nő. Az orvosi ellátás javulásával ma már életben tarthatók olyan súlyosan károsodott értelmi fogyatékosok is, akiknek korábban nem volt esélyük az életben maradásra. De más okok is közrejátszanak az értelmi fogyatékos gyermekek számának növekedésében. Többek között az a körülmény is, hogy a kisegítő iskolákba járó fogyatékos tanulók egy része szociális és kulturális hátrány — és nem veleszületett rendellenességek — miatt marad el értelmi képességeiben társaitól. A szerző több oldalról is körüljárja a problémát. Szól a parológiás (génártalmak, kromoszóma-rendellenességek, magzati ártalmak stb.) és a familiáris értelmi fogyatékoságról: a családok alapító fogyatékosok utódjainak várható értelmi szintjéről. Figyelmet arra, hogy „az egészséghez való jog olyan szabadságjog, amely mindenkit megillet. Az utódokat, a gyermekeket is! Ebből következően... biztosítani; kellene az egészségesen születés jogát» is — a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően”. Kutatásai alapján úgy látja, hogy erre korunkban van is mód, ám ennek hatékony megoldása során igen kényes etikai és jogi problémákkal kell számolni.

Czeizel Endre könyvében tekintélyes helyet szentel a kivételes szellemi képesség, a tehetség bemutatásának. Kiin-

dulópontja az a gondolat, hogy míg a hátrányos helyzetű értelmi fogyatékosok társadalmi megsegítésének, felkarolásának szükségességét már régebb idő óta felismerték, és számukra külön iskolarendszerről, megfelelő képzettségű pedagógusokról gondoskodtak, „a kivételes adottságnak, az emberi tehetségnek, tehát a legnagyobb értéknek a védelme és gondozása” az utóbbi időben hátrébe szorult. Egyes szerzők szerint a kivételesen jó képességű gyerekek hátrányos helyzetben vannak a szokványos „normális” iskolákban, amelyekben gyakran összeütközésbe kerülnek a szokásos elvárásokkal, és konfliktusaik nemegyszer egészségi ártalmakba, betegségekbe torkollnak. A kivételes képességű gyermekek iskoláztatása és helyzete társadalmi szempontból is nagyon fontos és megkerülhetetlen probléma, mely lényegét tekintve onnan eredeztethető, hogy a kivételes szellemi képesség megállapítása is eléggé tisztázatlan. „Az bizonyosnak tűnik, hogy az iskolai osztályzatok és az IQ önmagukban nem alkalmasak a kivételes tehetség felismerésére. Az újabb kutatások alapján elsősorban a kreativitást, a valamelyik szellemi képesség-szférában megmutakozó kivételes tehetséget, a becsvágyat, a megszállottságot, a feladatvállalási és teljesítési készséget: a hivatástudatot tartjuk a legfontosabbnak...” — írja Czeizel Endre, aki számos ismert tévhitet oszlat el a tehetséggel kapcsolatban. Megállapítja, hogy a kiemelkedő tehetség nem hajlamosít elmebetegségre, nem jár korai halállal, a gyógyszerek, az alkohol, a kábítószer és a „mesteréges értékcsúfolás” egyéb módozatai új adottságok létrehozására nem alkalmasak. Kitér arra, hogy a hírnév, az ismertség és a szenialitás nem tekinthető azonos fogalomnak. Részben azért nem, mert a hírnév manipuláció és ügyesbédés eredménye is lehet, részben pedig azért nem, mert az új felfedezést, az újszerűséget gyakran értetlenség fogadja a kortársak részéről. A szenialitás objektív megítélésére éppen ezért általában csak az utókor képes. Czeizel említi, hogy több felmérés egybehangzó adatai szerint az átlagot lényegesen meghaladó képességekkel a népesség 5%-ban találkozhatunk, mégpedig 2,5%-nak az általános értelmessége,

2,5%-nak pedig egy bizonyos specifikus képessége tekinthető kivételesen jónak. A szerző külön fejezetet szentel a szellemi képességek fejleszthetőségének, az iskola, a pedagógusok, a társadalom feladatának, de nem érinti a tehetség-probléma talán legérzékenyebb vonatkozásait: a tehetségek kiválasztásának kiválogatásának problémáját, az elkülönítet oktatásból származó társadalmi veszélyeket, a társadalmi igények és a tehetségfejlesztés összefüggéseit. Nem szól arról, hogyan lehetséges, hogy a tehetségek általa is hangoztatott végtelen sokféleségből mégis csak a nyelv-, zenei és sporttehetségek, a matematikai zsenik, a művészek hallatnak magukról. Hol vannak a más típusú tehetségek? Valószínű, hogy a társadalom részéről bizonyos szelekció érvényesül már itt is. S vajon hogyan lehet iskoláskorban felfigyelni az olyan jellegű kivételes adottságokra, melyekkel a rendkívüli képességű filozófusok, társadalomtudósok rendelkeznek, akik — mint köztudomású — érett korban, gazdag élettapasztalatok birtokában hozzák létre legnagyobb alkotásaikat, dolgozzák ki eszmerendszerüket? És ez csak a tehetségek kiválasztásának problémája. A tehetségesek kiválogatása sem kisebb gond. Addig ugyanis, amíg nem sikerül megnyugtatóan kidolgozni és intézményes formában érvényesíteni a tehetségesek kiválasztásában az esélyegyenlőség elvét, féltő, hogy a tehetséggondozás humanista eszméje helyett csak valami olyan igazságtalansághoz szolgáltatnánk alapot, mint amühez hasonló t Czeizel maga is említ könyvében az amerikai négerék és fehérek eltérő intelligenciaszintjének „tudományos” értékelése kapcsán. Az elkülönített oktatás pedig — mégoly igazságos kiválasztás esetén is — nyilvánvalóan szellemi elit kialakulásához vezetne. Kívánatos-e egy ilyen szellemi elit létrehozása az adott társadalmi viszonyok közepette? Megfelel-e a pozitív társadalmi célkitűzéseknek? Nyitva marad az a kérdés is, hogy valóban olyan nagy igény van-e a tehetségek teljes kibontakoztatására. Hiszen egy ellenkező tendencia is érvényesül: a tehetségek szemmel látható pazarlása, lebecsünlése, kiváló képességeiknek messze meg nem felelő pozícióba való „beskatulyázá-

sa”, a hatékony fellépéstől való visszatartása. E nyugtalanító kérdéseket, a tehetséggondozás legérzékenyebb vonatkozásait a szerző nem tárgyalja könyvében, legfeljebb általánosításokba bocsátkozik: „minden gyermekben fellelhetők a jó képességek, sőt időnként a szürkének látszó kavicsból is előtűnhet a drágakő csillogása. A pedagógusoknak nincs szebb és nemesebb feladatuk, mint a gyermekek sokszínű szellemi adottságai között meglesni és kibontakoztatni a legjobbat, és a pályaválasztás során ebbe az irányba egyengetni útjukat...” Czeizel Endrét más írásai-ban is foglalkoztatja a tehetségek, a kiváló szellemi képességek problematikája. Egy utóbb megjelent tanulmányában (Valóság, 1986/1.) alapul véve 200 év magyar művelődéstörténetet, 177 nevezetes személyiség születési helyére, származására, élettartamára, tehetség-típusára (szakterületére), nemi megoszlására vonatkozóan érdekes következtetéseket von le. A kapott eredmények nem esnek egybe azzal a genetikai törvényszerűséggel, hogy minden korban és minden területen a tehetségek azonos aránya várható, hanem a tehetségek kibontakoztatásában a társadalmi feltételek és lehetőségek szerepének fontosságát erősítik meg.

„Az érték bennünk van”: az emberi alkotókészségben, a szellemi adottságokban, a tehetségben. Ennek a rokon-szenves, humanista beállítódású meggyőződésnek ad hangot érdekes könyvében a genetikus. Az örökléstani kutatások éppen e szellemi képességek biológiai gyökereinek vizsgálatára irányulnak. Am a bennünk levő érték feltárása, hasznosítása, fejlesztése már meghaladja a genetiká hatáskörét és társadalmi feladatát szélesül. Czeizel Endre úgy véli, a pedagógusokon múlik „ennek a természeti kincsnek a megtalálása, ápolása és kiaknázása”. A feladat sikeréhez azonban önmagában kevés a pedagógia. A szellemi adottságok és képességek vizsgálata ugyanis olyan jellegű problémák egész sorát veti fel, amelyek hatékony megoldása túlmutat a pedagógia lehetőségein és széles körű társadalompolitikai intézkedéseket feltételez.

HÓDI F. A